

Білоцерківський
краєзнавчий
музей



Християнське буття України

Матеріали міжнародної
науково-практичної конференції
до 2000-ліття Різдва Христового



Біла Церква
2001

Християнське буття України. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції до 2000-ліття Різдва Христового. 19 жовтня 2000 року. — Біла Церква, 2001. — 130 с.

Редактор:

Діденко Л. М.

Редакційна колегія:

Коломієць В. А.

Стародуб О. В.

Засць Р. В.

Комп'ютерна верстка:

Стародуб О. В

Друк:

дизайн-студія "ТехДокумент"

© Білоцерківський краєзнавчий музей

Незважаючи на те, що закриття Собору на довгі роки стало незагосною раною, яка ятрилася в їх серцях, вірні білоцерківці ніколи не втрачали надії на його повернення. І вона справдилася в липні 1989 року.

С. Махлай, О. Ярмола,
(м. Біла Церква)

ДОЛЯ МИКОЛАЇВСЬКОЇ ЦЕРКВИ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1920-Х — НА ПОЧАТКУ 1941 РОКУ.

*... Не ви Мене вибрали, але Я вибрав
вас, і вас настановив, щоб ішли
ви й приносили плід, і щоб плід ваш
зостався, щоб дав вам Отець,
чого тільки попросите в ім'я Моє...
Євангеліє від св. Іоанна: 15.*

Надто мало просто говорити й писати про високе і духовне, що повертає нас дійсно до цілі в житті — можливо достатньо відкрити маленьку, але правдиву тайну в своєму серці. А вона є в кожного з нас, от тільки пізнаємо ми її неспільно, керуючись такими своїми потребами і своєю мудрістю. Та чи підвладна людина багатьом чеснотам, які наближають її до Царства Божого? Ось саме тоді, саме тут і народжується Віра, яка здатна допомогти і відродити людину в людині. Плин часу і збіг обставин часто викреслював і забував її, але істинність існування Віри ніщо не знищить — це вічне і вічність через яку людина отримала життя. Важко згадувати, але пригніченість духу займала певне місце в історії людства, так само, як і пригніченість і заборона Церкви. Дім утіхи і скорботи, влячності і радості в певний час був приречений на пустоту. Та благо, що ця пустота не оселилась в серцях невірних назавжди...

Перегортаючи поживклі від часу сторінки архівних паперів 1920-х — 30-х років, відчуваш біль і радість, духовну чистоту і зрадливе користолобство. Перед очима розгортається інший світ, який через багато років породить наше сьогодення. Чому ми сьогодні саме такі, а не інші? Взагалі, які ми? Чи станемо ми знов знищувати ближніх та танцювати на вівтарях, коли новий фіюрер проголосить похід?... Звертаючись до минулого, ми намагаємось зрозуміти самих себе; занурюючись в тогочасся — шукаємо відповіді на питання, які ще не можемо усвідомити...

Храми Білої Церкви — фундамент її духовності. Їх доля тісно пов'язана з долею білоцерківців, як в далекому минулому, так і в наш час. Сьогодні хотілося б відкрити забуту нашими сучасниками сторінку в книзі історії церкви св. Миколая.¹ Досить таки випало на її долю, та втім всі втрати, як і набування виявилися миттєвостями — назва яким роки...

В цьому короткому нарисі ми будемо спиратися на документи, які належать до другої половини 1920-х та початку 1941 року. В них поступово розгортається передвоєнна доля Миколаївського храму: закриття, передача Білоцерківському музеєві, а згодом — архіву.

¹ Про історію церкви св. Миколая в дорадянський період див.: Чернецький С. А. Білоцерківська церква св. Миколая (1637—1917 рр.). — Біла Церква: Мустанг, 1999. — 36 с.

Так сталося, що Миколаївська церква стала першим християнським храмом, який був остаточно зачинений в місті Білій Церкві. Взагалі, питання закриття молитовних будинків, незалежно від конфесійної приналежності, регулювалися у 1920-і роки певними законодавчими актами, прийнятими в Радянській Україні, які спиралися на декрет *Про відокремлення церкви від держави та школи від церкви* від 22 січня 1919 року. Згідно цього декрету релігійні громади позбавлялися права на будь-яку власність релігійного характеру й змушені були отримувати молитовні будинки та необхідне начиння (для відправлення служби) від держави, на підставі типового договору. Якщо відповідні органи вважали, що релігійна громада порушує мови договору, то він розривався, а майно поверталось до свого власника — держави. Інша релігійна громада, згідно з існуючим законодавством, мала можливість укласти новий договір (як часто й відбувалося). Але існували можливості і назавжди вилучити молитовний будинок з відання будь-яких релігійних об'єднань. Саме так сталося з храмом св. Миколая.

Під час дослідження архівних паперів цього часу, до наших рук потрапляє акт від 17 грудня 1926 року про обслідування Миколаївської церкви комісією в складі: завідуючого Білоцерківським окружним архівом Дроздова, завідуючого п/відділом культів Білоцерківського Окружного виконавчого комітету (ОВК) Чепелінського, техника окрімсгоспу Новіка, в присутності уповноваженого релігійної громади Діяльної християнської церкви (ДХЦ) Юрченка. Було встановлено, що в церкві знаходиться майно високої історико-мистецької вартості, яке має музейне значення: 1) 4-х ярусний дерев'яний іконостас XVIII ст.; 2) "на верхнім місці образ Спасителя"; 3) хрест мідний з емаллю; 4) хрест дерев'яний, ручної роботи; 5) лжиця мідна, позолочена; 6) три лампади; 7) образ Божої Матері (копія роботи Рафаеля); 8) образ ісцеління хворого; 9) образ Павла Сповідника.

Все це майно на час обслідування зберегло, за висновками комісії "задовольняючий вигляд", крім старого дерев'яного іконостасу, який знаходився "в коморі без всякого догляду".

Привертає увагу описання технічного стану будівлі, зроблене комісією:

Внутрі церква весною 1926 року побілена, но зовнішня сторона церкви не утримується в належному вигляді. Бляха, якою покрито дах церкви, заржавлена і не покрашена, містами протікає.

Бракує водосточних труб, через що вода стікає по стінах церкви, через що в деяких місцях штукатурка зовсім обвалилась.

Над входними дверми в саму церкву необхідно закріпити перемичку шляхом таврових балок зовнішнього і внутрішнього боку. Необхідно укріпить тріщину при вході в буви, клядову і полагодить всю штукатурку зовнішньої сторони. Полагодить водосточні труби... [зру]бать дерево, яке росте біля ... стіни, [яка] дала тріщину...

По заяві уповноваженого капітального ремонту зов[нішньої] сторони церкви не зроблено, за відсутністю коштів.

Комісія зробила висновок, що, на основі вищезазначеного в акті, передача самої церкви і майна віруючим для виконання релігійного обряду — недоцільна. Комісія пропонувала передати як церкву, так і майно в державний музейний фонд, завдяки чому в церкві можна буде зосередити все культове майно історичного значення, яке

знаходилося в окружному архіві.¹

На підставі вищезазначеного акту Білоцерківський окружний адміністративний відділ звернувся 25 січня 1927 року до Народного комісаріату внутрішніх справ (НКВС) з проханням дозволити: а) розірвати угоду з релігійною громадою ДХЦ на користування церквою та майном за порушення п. 1 умови (релігійна громада не зробила необхідного ремонту); б) церкву св. Миколая, як і перелічене в акті майно передати в державний музейний фонд, для зосередження в церкві всього культового майна історично-мистецького значення, яке знаходиться в окружному архіві.²

Розглядаючи долю миколаївського храму, уявляється доцільним в загальних рисах змалювати життя білоцерківської православної спільноти в цей час, таку можливість надає нам інформація, яка була надіслана з білої Церкви на вимогу НКВС 4 лютого 1927 року.³

Відповідно до неї, в цей час в місті функціонувало декілька церков:

— **Церква св. Миколая** з одним престолом (місткістю 80 чол.) знаходилася у користуванні релігійної громади ДХЦ (289 віруючих), яка змінила сою орієнтацію на УАПЦ (Українська автокефальна православна церква) і подала до Окр. Мекосо (окружна "Междуведомственная комиссия по делам обществ и союзов") статут на реєстрацію [Згідно протоколу № 1 від 12.02.27 р. засідання білоцерківської Окр. Мекосо питання про реєстрацію статуту Української автокефальної православної громади при Миколаївській церкві було залишено відкритим в зв'язку з вирішенням в цей час питання про закриття церкви];⁴

— **Преображенський собор** (місткістю 800—900 чол.) знаходився у користуванні синодальної релігійної громади (1066 віруючих);

— **Церква св. Пантелеймона** (знаходилася на відстані 1-ї версти від Миколаївської церкви) з одним престолом (місткістю 200 чол.), яка перебувала у користуванні релігійної громади ДХЦ (64 віруючих);

— **Церква св. Марії-Магдалини** (передмістя Заріччя), яка перебувала в користуванні релігійної громади ДХЦ (кількість віруючих, згідно поданих списків — 50 чол.), місткістю 800 чол.

Членами вищенаведених релігійних громад були переважно селяни.

Певний час намагалася вибороти Миколаївську церкву релігійна громада. Серед архівних документів знаходиться телеграма, яку було направлено віруючими до НКВС напередодні свята Великодня — в квітні 1927 року, з проханням дозволити відправляти служби до остаточного вирішення справи в центрі.⁵ Але на їхньому шляху повстає ряд перешкод, через які слідують відмови.

Цікавим документом, який розкриває ідеологічне та політичне підґрунтя закриття церкви св. Миколая як діючого храму, є тасмний лист адміністративного відділу біло-

¹ ЦДАВОВ України. — Ф. 5, оп. 3, спр. 1119. — Арк. 24—24 зв.

² ЦДАВОВ України. — Ф. 5, оп. 3, спр. 1119. — Арк. 20.

³ ЦДАВОВ України. — Ф. 5, оп. 3, спр. 1119. — Арк. 23.

⁴ ЦДАВОВ України. — Ф. 5, оп. 3, спр. 407. — Арк. 2—2зв.

⁵ ЦДАВОВ України. — Ф. 5, оп. 3, спр. 1119. — Арк. 13—16.

церківського ОВК^{*} до підвідділу культів НКВС від 16 травня 1927 року. В ньому зокрема зазначається:

Окравмінвідділ на відношення НКВС від 5/V-27 року за N8139/т сповіщає слідує:

Твердження уповноважених бувиш. релігійної громади ДХЦ у котрих знаходяться ключі від Миколаївської церкви, що Окравмінвідділ таку закрив — неправдиві.

Релігійна громада ДХЦ, яка користувалась Миколаївською церквою перемінила орієнтацію на УАПЦ й надіслала до Окр. Мекосо всі матер'яли для реєстрації статуту, повернувши рівночасно статут бувиш. ДХЦ.

Окр. Мекосо, розглянувши справу щодо реєстрації статуту, залишив питання відкритим, завдяки тому, що бувиша релігійна громада ДХЦ порушила пакт 3-й типової угоди й справа про розрив з нею угоди знаходиться в НКВС, так що фактично бувиш. релігійна громада ДХЦ, яка повернула статут — не існує, як рівно-ж не існує при миколаївській церкві релігійна громада УАПЦ. статут якої з вищевказаних причин не зареєстрований.

Підтверджуючи свою постанову до НКВС від 25/I-27 р. N1604 про розрив угоди з бувиш. релігійною громадою ДХЦ на користування миколаївською церквою за порушенням п. 3 угоди, окравмінвідділ додає, що мета керівничих органів УАПЦ, є відкриття центру УАПЦ в м. Б.-Церкві в Преображенському соборі, яким користуються синодальна релігійна громада на чолі з єпископом, який то собор знаходиться в одній огорожі з миколаївською церквою на віддаленні 10 кроків, який-то центр об'єднав-би однодумців правої течії [...] української церкви для боротьби з прогресивним духівництвом української церкви, яка мається на Білоцерківщині.

В околицях м. Б.-Церкви, крім Миколаївської й Преображенського собора мається ще 2 церкви, якими користуються релігійні громади УАПЦ — бувиші ДХЦ. Но керівничі органи УАПЦ цим не задовольняються, поставивши собі за ціль ліквідувати синодальну релігійну громаду, яка користується Преображенським собором, а цілі вони можуть добитись, коли в їх користуванні буде знаходитись Миколаївська церква, маючи на увазі, що певна робота з боку керівничих органів УАПЦ за ліквідацію синодальної громади, ведеться на протязі одного року.

Між іншим єпископ УАПЦ Тесленко, будучи в окравмінвідділі сказав: "Все одно, коли розірвуть угоду з бувиш. релігійною громадою ДХЦ на користування Миколаївською церквою за порушення п. угоди, то [доб'ємось] до Преображенського собору".

Справа про закриття "Миколаївської церкви" і передачі її як старовину в Державний музейний фонд, обговорювалась на Президії окрвиконкому, на якій висловлено думку передати церкву до Держ. музею, остаточної постанови не винесено, але в найкоротший час справа буде вирішена.

Окравмінвідділ приймаючи під увагу слабу зацікавленість віруючих бувиш. релігійної громади ДХЦ в цілому, крім керівничих органів УАПЦ в користуванні

^{*} За підписами завідуючого окравмінвідділом Доліндовського та завідуючого відділенням культів Чепелінського.

"Миколаївською церквою" — рахує, що зайвих непорозумінь до остаточного вирішення справи центральними органами — не буде.

*Вищенаведене погоджено відповідними органами.*¹

В зв'язку з тим, що церква св. Миколая належить до визначних пам'яток НКВС звернувся 4 березня 1927 року до Народного комісаріату освіти (НКО) з проханням надіслати свої міркування з приводу подання Білоцерківського ОВК про закриття храму і передачу його в відання окружного музею.² Вивчення цього питання було доручено київському крайовому інспектору по охороні пам'яток культури Ф. Ернсту.³ Спираючись на зроблені ним висновки Наркомосвіти 19 січня 1928 року повідомив НКВС:

*... На В/запитання про міркування НКО в справі закриття Миколаївської церкви у м. Білій Церкві та передачі будинку цієї церкви в розпорядження Окр. Музею, НКО повідомляє, що за одержаними відомостями ця церква має історично-археологічне значення, вимагає збереження і за цією метою мусить бути передана до Окр. Музею. Отже НКО прохає дати відповідне розпорядження щодо закриття та передачі музеєві згаданої церкви.*⁴

В додаток до цього, 20 лютого того ж року, до НКВС було надіслано ще одного листа. Спираючись на дослідження проведені Київською крайовою інспектурою охорони пам'яток і підтверджуючи свій попередній висновок про доцільність передачі церкви у відання музею, НКО зазначало:

*... через те, що церква вимагає негайного ремонту, на який музей не має відповідних коштів, НКО [вважає] за доцільне тимчасово передати Миколаївську церкву релігійній громаді [на умовах] виконати ремонт за доглядом Київської крайової інспектури охорони пам. Культури*⁵.

Ці пропозиції в червні 1928 року були надіслані до Білоцерківського окружного адміністративного відділу⁶, але не знайшли там підтримки.

Отже, наприкінці 1920-х років відбувається закриття церкви і передача її музеєві. На жаль нам поки що невідома точна дата розпорядження ВУЦВК про закриття церкви св. Миколая. Але, як ми знаємо, під час закриття Преображенського собору в Білій Церкві (за даними на 3 лютого 1930 року) в розпорядженні білоцерківської православної громади залишалося лише два храми: св. Марії-Магдалини на Заріччі та Пантелеймонівська церква в Олександрії⁷. Крім того, закриття Миколаївської церкви не могло відбутися у 1929 році. Адже з 1.1.1929 р. по 1.1.1930 р. на терені Білоцерківсь-

¹ ЦДАВОВ України. — Ф. 5, оп. 3, спр. 1119. — Арк. 18—18зв.

² ЦДАВОВ України. — Ф. 5, оп. 3, спр. 1119. — Арк. 19.

³ ЦДАВОВ України. — Ф. 5, оп. 3, спр. 1119. — Арк. 11.

⁴ ЦДАВОВ України. — Ф. 5, оп. 3, спр. 1119. — Арк. 12; там само. — Ф. 166, оп. 5, спр. 726. — Арк. 3.

⁵ ЦДАВОВ України. — Ф. 5, оп. 3, спр. 1119. — Арк. 4.

⁶ ЦДАВОВ України. — Ф. 5, оп. 3, спр. 1119. — Арк. 3.

⁷ ЦДАВОВ України. — Ф. 5, оп. 3, спр. 1929. — Арк. 19.

кої округи було зачинено лише одну церкву¹: згідно витягу з протоколу №31/424 засідання Секретаріату ВУЦВК від 21 листопада 1929 року було вирішено закрити Івано-Богословську церкву в с. Задонському, Тарашанського району².

Таким чином, спираючись на вищенаведене, а також на листування НКВС з Білоцерківським ОВК першої половини 1928 року, ми можемо припустити, що розпорядження про закриття церкви св. Миколая та передачу її музеєві було ухвалено ВУЦВК невдовзі після 16 червня 1928 року.

Передача церкви Білоцерківському архіву зафіксовано в документах початку 1941 року³. Зокрема в них йдеться про те, що в дворі Білоцерківського обласного архіву⁴ стоїть пусте приміщення колишньої Мазепинської церкви, будівля якої руйнується. Вікна вибиті, дах і стеля впали, немає опалювальних пристроїв. В церкві знаходився іконостас, який також руйнувався. На підставі цього Білоцерківський обласний архів звернувся 13 січня 1941 року до Білоцерківського міжрайонного науково-дослідного музею з проханням поставити питання перед Наркомосом УРСР про отримання дозволу на проведення в 1941 році капітального ремонту в середині та зовні, для того, щоб надалі влаштувати робочі кімнати для робіт архіву⁵.

Директор музею Л. Ф. Новицький підтримав пропозицію керівника архіву в своєму листі до музейного сектору НКО в січні 1941 року:

*На нашу думку, не тільки, що можна дати згоду на ремонт приміщення, але навіть необхідно. Потрібно, однак, зазначити, щоб зовнішній вигляд церкви залишився без змін...*⁶

28 лютого 1941 року Білоцерківський архів отримав дозвіл на проведення ремонту, в якому зазначалося:

*Український комітет охорони пам'ятників культури НКО УРСР дозволяє Вам зробити відповідний внутрішній ремонт церкви... лише в тому разі, коли це не буде порушувати архітектури цього пам'ятника*⁷.

Л. Чиговська
(м. Фастів)

"AVE MARIA" ДЛЯ ФАСТОВА.

Початок XX століття. 4 вересня 1911 року у Фастові відбувся релігійний концерт, кошти від якого пішли на завершення будівництва нового кам'яного костюлу.

¹ ЦДАВОВ України. — Ф. 5, оп. 3, спр. 1627. — Арк. 1.

² ЦДАВОВ України. — Ф. 5, оп. 3, спр. 1627. — Арк. 43-43 зв.

³ З цього приводу див. також: Шкабара Й. *Мазепинська церква. Сторінки з історії нашого міста* // Дзвін. — №27(42), 7 червня 1942 р.

⁴ В цей час Білоцерківський обласний державний архів знаходився в приміщенні Преображенського собору.

⁵ ЦДАВОВ України. — Ф. 166, оп. 11, спр. 470. — Арк. 10.

⁶ ЦДАВОВ України. — Ф. 166, оп. 11, спр. 470. — Арк. 9.

⁷ ЦДАВОВ України. — Ф. 166, оп. 11, спр. 470. — Арк. 8.

	Стр.
Діденко Л. М. Вступне слово.	3
Драчова Т. М. Побудова відношень між релігійними громадами та білоцерківською міською владою.	3
Сацков М. Християнська ідея вільного поступку та індивідуальний досвід її реалізації на межі тисячоліть.	5
Пауков М. Буття очима українського священника.	12
Ярмола О. Поняття віри в "Першому посланні до коринфян" св. Климента, єпископа римського.	17
Кукса Н. В. Постать Марка Федоровича Грушевського у встановленні УАПЦ (20—30 роки XX ст.).	19
Стародуб О. Książka przedślubna Ставищенської римо-католицької парафії (1820—1826 pp.)	22
Стародуб О. Історія білоцерківського костюлу св. Іоанна Хрестителя за книгою візит 1850—1914 pp.	29
Халайджі В., Ярмола О. Відносини між релігійними громадами та Радянською державою на терені білоцерківської округи наприкінці 1920-х—1930 pp.	39
Коломієць В., Стародуб О. Доля релігійних цінностей з фондів Білоцерківського краєзнавчого музею 1924—1943 pp.	51
Чернецький Є. Білоцерківщина: церква Преображення Господнього в місті Білій Церкві (1833—1917).	56
Коломієць В. О. "Відлига" із сибірськими заморозками (декілька сторінок з літопису Свято-Преображенського приходу Білої Церкви)	67
Махлай С., Ярмола О. Доля Миколаївської церкви в другій половині 1920-х — на початку 1941 року.	74
Чиговська Л. "Ave Maria" для Фастова.	79
Шулешко І. З історії будівництва православних церков у Фастові.	81
Кукса Н. В. З історії Іллінської церкви.	85
Кукса Н. В. До історії Михайлівської церкви в Суботіві.	91
Андрусенко Г. Б. З життя Межигірського монастиря.	97
Перепелиця А. Чигиринський Свято-Троїцький монастир.	102
Кукса Н. В. Церква Успіня Пресвятої Богородиці в Чигирині.	108
Потапова Н. В. Сакральна естетика бисера в духовній культурі славян (сопоставлення творчествa Ольги Краюхиной и Татьяны Панько как повод к размышлению о способах бытования бисера).	112
Потапова Н. В. Українська витинанка крізь призму християнських свят (на прикладі витинанок Надії Кравець).	118